

בשנת 1947, ערב הקמת מדינת ישראל ראתה אור המהדורה העברית הראשונה של "הקפיטל"¹ מאת קרל מרקס. המקור פורסם בגרמנית שמונים שנה קודם לכן, בשנת 1867. "הקפיטל" הוא, אם כן, ספר כמעט עתיק. הוצאתו לאור מחדש בימים אלה מעוררת תהיות: האמנם יש ב"קפיטל" משהו רלוונטי לזמננו, או שמא הוא רק עדות היסטורית למציאות החברתית, הכלכלית והפוליטית באירופה של אמצע המאה התשע-עשרה – תקופה אשר הולכת ונעלמת באפלת העבר ככל שאנו נישאים אל תוך המאה העשרים ואחת? שנת 1867, שבה פורסם "הקפיטל", היא שנת ייסודה של הקיסרות האוסטרו-הונגרית. האם יש מי שזוכר היום משהו על אודות הקיסרות האוסטרו-הונגרית (מלבד זיכרון עמום של פאות לחיים עבותות וקשר כלשהו למלחמת העולם הראשונה)? גם "הקפיטל" ומחברו היו אמורים, לכאורה, לשקוע כבר בתהום נשייה. מאז שכתב מרקס את "הקפיטל" הומצאו הרובוט, הטנק, אופני השימוש בחשמל, פצצת האטום, המזון-המהיר, הטלפון, המחשב, הטלוויזיה והאינטרנט; בני אדם נחתו על הירח וחזרו משם; ארצות הברית, רוסיה, יפן וסין היו למעצמות בינלאומיות; קמו ונפלו משטרים קומוניסטיים על פני מחצית כדור הארץ; התחוללו שתי מלחמות עולם, מלחמה קרה אחת, ועוד עשרות מלחמות מקומיות קטנות או גדולות; מדינות נולדו ונעלמו; משטרים פוליטיים התעצבו ונכחדו; אידאולוגיות ותיקות עברו מן העולם וחדשות הופיעו; נשים קיבלו את הזכות להצביע בבחירות, אפילו בשווייץ וברפובליקה האיטלקית של איראן... הייתכן שהמחקר שערך מרקס בכלכלה המדינית של זמנו יישאר רלוונטי בכל התהפוכות הללו? אין פלא, שהטענה כי אין לנו מה ללמוד ממרקס נשמעת פעם אחר פעם. הקיצונים שבמשמיעה גורסים כי מרקס לא היה מעולם הוגה דעות חשוב, לפחות כל עוד הדברים אמורים בתחום הכלכלה. המתונים יותר מסתפקים באמירה, כי במאה וחמישים השנים שחלפו מאז צאתו לאור, הפך "הקפיטל" לבלתי רלוונטי. כמובן, איש לא יכחיש שהשיטה הכלכלית הדומיננטית בימינו היא קפיטליזם. אלא שהקפיטליזם של ימינו שונה לכאורה באופן דרמטי מזה שאותו הכיר מרקס, ושוני זה הופך את הניתוח המרקסיסטי למיושן ונטול תוקף.

ובכל זאת, שוב ושוב, במחזוריות טורדנית, עולה מחדש שמו של מרקס, ואנשים שבים ונוכרים בביקורת הקפיטליזם שלו. בזמנים ובמקומות שבהם סוגדים לקפיטליזם כ"טוב שבעולמות האפשריים", או מקבלים אותו כמעין "הכרח טבעי" שאין טעם להרהר ולערער עליו, איש אינו מתעניין במרקס (לכן נדיר כל-כך העיסוק במרקס בחוגים לכלכלה). אבל שיבה אל מרקס מתחוללת, שוב ושוב, במקומות ובזמנים שבהם הקפיטליזם מפחיד אותנו, מאיים עלינו או הורס את חיינו בפועל ממש. ההתעניינות במרקס ובהגותו נמצאת, איפוא, ביחס הפוך למידת הביטחון שלנו בקפיטליזם. ברגעים שבהם מתערער ביטחוננו או נשבר, אנחנו שבים אל כתביו של האיש שחשף לראשונה את יסודות השיטה הקפיטליסטית. בשנות השמונים והתשעים של המאה הקודמת, ובשנים הראשונות של המאה העשרים ואחת (העידן של רייגן, תאצ'ר, בוש האב ובוש

¹ בכל מהלך ההקדמה, כשאני כותב "הקפיטל" כוונתי לכרך הראשון של החיבור. הכרך הראשון של "הקפיטל" יצא לאור בשנת 1867. בשנת 1873 יצאה לאור מהדורה שנייה של כרך זה, והוא נתפס בקרב הקוראים כחיבור העומד בפני עצמו. רק ב-1885, שנתיים אחרי מותו של מרקס, ראה אור הכרך השני של "הקפיטל", שאותו הספיק מרקס לערוך בחלקו אך לא להוציא לאור. את הכרך השלישי, שיצא לאור ב-1894, ערך פרידריך אנגלס על יסוד הטיטות שנמצאו בעזבונו של מרקס. רק שני הכרכים הראשונים של "הקפיטל" תורגמו לעברית.

הבן) מעטים במערב קראו בשמו של מרקס, והאידיאולוגים הנאו-ליברלים הכריזו על "קץ ההיסטוריה"². אבל במשבר הפיננסי הגדול של 2008, נזכרו רבים בניתוח-הקפיטליזם של מרקס והעותקים מעלי האבק של "הקפיטל" אזלו פתאום בספריות ובחנויות הספרים.

ובישראל? בשיאו של עידן ההפרטה, נפטרו ממרקס אפילו תלמידיו מאתמול ומשלשום. אבל בקיץ 2011 נשבר אמונם של רבבות ישראלים בכלכלה הנאו-ליברלית. הישראלים גילו פתאום שמשטר ההפרטה רומס אותם ומונע מהם חיים ראויים, והם יצאו לרחובות כדי לצעוק זאת. והנה, כתגובה מיידית, מזדרזת "ספרית פועלים" להדפיס מהדורה חדשה של "הקפיטל", וטוב היא עושה. גם בימינו, כל תשובה למשברי הקפיטליזם שהיא בעלת ערך נשענת, לפחות באופן חלקי, על היסודות שהניח מרקס ב"קפיטל". מרקס הפך בעידן שלנו לרוח הרפאים השבה ועולה ברגעים של משבר ואובדן – רוח רפאים שאינה יכולה לעבור מן העולם עד שתושלם שליחותה עלי אדמות, והסדר החברתי-כלכלי הקפיטליסטי, שלתיאורו, ניתוחו וביקורתו הקדיש מרקס את חייו, יגיע לקץ דרכו.³

הרלוונטיות של "הקפיטל"

הדיבור על רוחות רפאים לא מרמז כאן למסתורין כלשהו. מרקס יישאר רלוונטי כל עוד יישאר הקפיטליזם רלוונטי, או לפחות כל עוד יישארו בני אדם השואלים שאלות על הקפיטליזם, פשוט משום שמרקס הוא מפרשו הגדול ומבקר הגדול של הקפיטליזם. כל התיאוריות הכלכליות שקדמו למרקס נחותות מזו שלו, וכל ביקורת-קפיטליזם מאוחרת מזו של מרקס, או שהיא מבוססת על היסודות שהניח, או שהיא בבחינת נסיגה תיאורטית ולא התקדמות.⁴ מדוע מרקס זכה לכך? ראשית, משום שבאישיותו התלכדו רוחב ראייה, עומק ניתוח, חריפות שכל וכשרון ניסוח מן המעלה הראשונה (אולי צריך להוסיף לכך גם סקרנות אינסופית, שקדנות ונכונות לוותר על חיים נוחים, ולהזניח, למען העיסוק המחקרי, חובות כמו פרנסת המשפחה), שנית (וזה חשוב יותר), משום שהתמזל מזלו של מרקס לחיות במקום שבו נולד הקפיטליזם המודרני, ובזמן שבו החל את מסע הכיבושים שלו על פני כדור הארץ. במשל המפורסם על ינשופה של מינרבה, אלת

² מאמרו של פרנסיס פוקוימה [Fukuyama], "קץ ההיסטוריה?" מ-1989, אשר הורחב לספר שראה אור ב-1992, הוא רק הביטוי הבוטה ביותר לתפיסה מקובלת, אם גם בדרך-כלל פחות מפורשת. על-פי תפיסה זו, הסדר הכלכלי הקפיטליסטי, כפי שהתעצב במהלך המאה העשרים בארצות המערב, הוא "התחנה הסופית" של הקדמה או הגשמתו המלאה של החזון על אודות אנושות נאורה ומשחררת.
³ ז'אק דרידה הציג בספרו "רוחות הרפאים של מרקס" משנת 1993 תזה הדומה, מבחינות מסוימות, לרעיון המוצג כאן על אודות מרקס כ"רוח רפאים". להלן פרטי הגירסה האנגלית של הספר:

Derrida J. (1994), *Specters of Marx: the state of debt, the work of mourning and the new international*, New York: Routledge, 1994.

הפרק הראשון של ספר זה כלול בספר "דרידה קורא שייקספיר", הוצאת הקיבוץ המאוחד, ע' 81 - 138.
⁴ תורת הכלכלה הקיינסיאנית יכולה להחשב, מבחינות מסוימות, כיוצאת מכלל זה. אלא שספק אם משנתו של קיינס [Keynes] היא "ביקורת הקפיטליזם" במובן מדויק. כמו כן יש להזכיר, בהקשר זה, את שהיטיב להראות ההיסטוריון יגאל וגנר: למרות שקיינס לא היה תלמיד (ישר או עקיף) של מרקס, ואף הסתייג ממנו מפורשות, בתורותיהם של שני האישים יש קווי דמיון מובהקים בכמה עניינים מהותיים. וראה ה"אחרית דבר" שכתב וגנר להוצאה המחודשת של מאמרו פורץ הדרך (שנכתב בצוותא עם מיכאל שטראוס) "על התוכנית שב'המניפסט הקומוניסטי' ויסודותיה העיוניים" מן השנים 1964-1965:

וגנר י., 'שטראוס מ. (2005) על התוכנית שב'המניפסט הקומוניסטי' ויסודותיה העיוניים, בתוך: זילברשייד א. (עורך), מרקס ועתיד הסוציאליזם, תל-אביב: הוצאת רסלינג, עמ' 104-109.

החכמה, היוצא למעופו עם רדת הדמדומים, הביע הפילוסוף היגל [Hegel] את הרעיון בדבר ההבנה המגיעה רק בתום העלילה: שעת השקיעה של תקופה היסטורית מסוימת היא השעה שבה אנו מבינים תקופה זו על בוריה. מרקס, תלמידו של היגל, הוא דוגמא מפריכה לעיקרון זה: הוא היה ינשוף מוזר, שיצא למעופו עם אור ראשון דווקא. מסתבר, כי לעתים גם דמדומי השחר מאפשרים לינשופים להיטיב לראות. באמצע המאה התשע-עשרה, בבריטניה ובמערב אירופה, כבר לבש הקפיטליזם את צורתו המפותחת, התעשייתית, אבל עדיין לא הפך למובן מאליו. בשעת ביניים זו ראה אותו מרקס וכתב עליו. בשעה שכתב את "הקפיטל", אופן-הייצור המתואר בספר התקיים רק בזירה גאו-פוליטית אחת (אם כי חשובה) של העולם⁵, אבל מרקס זיהה את כוח ההתפשטות האדיר של הקפיטליזם, וצפה בשל כך שהוא יכבוש עולם ומלואו. דבריו, ב"מניפסט הקומוניסטי", על אודות הבורגנות העתידה להרוס את כל חומות-סין עד היסוד בכוח הארטילריה הכבדה של סחורותיה הזולות,⁶ נשמעים אקטואליים באופן מוזר דווקא היום, כשסין הופכת לקטר של הקפיטליזם העולמי. מרקס לא היה מופתע (וגם לא מאוכזב) אילו שמע שבמהלך המאה העשרים היה הקפיטליזם לאופן-הייצור של כל אוכלוסיית כדור הארץ. אבל אולי היה שואל אותנו למה אנחנו מחכים. את הפוטנציאלים להתגברות על הקפיטליזם הוא חיפש ומצא בתוך הסדר הקפיטליסטי עצמו ולא מעבר לגבולותיו. מבחינה זו, כפי שהעירו בצדק ארנסט מנדל [Mandel], אלן מייקסינס ווד [Meiksins Wood] ואחרים, ה"קפיטל" רלוונטי היום עוד יותר מכפי שהיה בימי חייו של מחברו.⁷

קשה להבחין בכך בקריאה מרפרפת. הדוגמאות הרבות הפזורות בספר (חלקן דוגמאות אמפיריות ממש וחלקן רק משלים לצורך ההמחשה) מספרות על חרושתנים אנגלים המייצרים במפעליהם חוטי כותנה ומעילים, גפרורים ומשחת נעליים. המכונות בבתי החרושת מונעות בקיטור, ומקור האנרגיה הוא פחם. הפועלים, שבכוח עבודתם נהפכים חומרי הגלם למוצרים, גרים ברובעי פועלים בלונדון או במנצ'סטר וסובאים בירה זולה בפאבים שכונתיים. לכאורה – מה לתיאור זה ולכלכלת זמננו האלקטרונית, הממוחשבת והגלובלית; כלכלה המייצרת מחשבים, תוכנות, טלפונים סלולריים ומסכי פלאזמה, ושבה ומשתמשת במוצרים כאלה בתהליך הייצור עצמו; כלכלה שבה המרכיב השכלי (הן בתהליך הייצור והן במוצרים עצמם) חשוב לכאורה הרבה יותר מן הרכיב החומרי?

אלא שבניגוד לאופן שבו נראית תקופתנו בעיני עצמה (באורח אידאולוגי), התלות שלה בחומר אינה קטנה מזו שבזמנו של מרקס, אלא גדולה עשרת מונים (משום כך גם מבקרים לא מרקסיסטים – ומסיבות שונות מאלו של מרקס – קוראים לעידן שלנו "עידן מטריאליסטי"). כמו כל בני האדם, בכל ההיסטוריה לפנינו, גם אנחנו אוכלים דגנים. אלא שאנחנו אוכלים הרבה יותר דגנים, ודגנים מגוונים יותר ומעובדים יותר מבכל תקופה קודמת. כמו כל בני האדם בהיסטוריה, גם אנחנו לובשים אריגים. אלא שהאריגים שאנו לובשים מופקים בתהליך מורכב יותר וצורכים משאבים טבעיים רבים יותר מבכל תקופה קודמת. כיוצא באלו הבתים שאנו גרים בהם וכלי

⁵ ואולי שתי זירות גיאו-פוליטיות, משום שאפשר שאל צפון-מערב אירופה צריך לצרף גם את מדינות הצפון בארצות-הברית.

⁶ ראה: מניפסט של המפלגה הקומוניסטית, בתוך: המניפסט הקומוניסטי במבחן הזמן, (ערך: בנימין הכהן), הוצאת הקיבוץ המאוחד 1998, ע' 40

⁷ ראו: המניפסט הקומוניסטי במבחן הזמן, 1998, ע' 86 - 97

הרכב שאנו נוסעים בהם. גם המחשבים שלנו עשויים חומר, וכמוהם הטלפונים הסלולריים ומסכי הפלאזמה. אכן, בתנאי הקפיטליזם המאוחר, הקשר שלנו לעולם החומרי הרבה יותר מתונן מאשר בעבר, אבל העובדה שהשכלול הטכנולוגי הביא לשינויים דרמטיים הן במוצרים והן בדרך ייצורם ובתנאי העבודה אינה סותרת את משנתו של מרקס. נהפוך הוא: היא טענה מרקסיסטית למהדרין.

הפרולטריון התעשייתי עדיין מייצר בעמל-כפיו את מוצרי הצריכה שלנו. אלא שבתנאים של כלכלה גלובלית (שגם אותה חזה מרקס ותיאר), חלק גדול מן הייצור התעשייתי מרוכז בארצות שנהוג לכנותן "מתפתחות". לכן קשה לנו לפעמים לראות אותו, למרות שאנו נושאים את תוצריו על גופנו. רוב מוצרי הצריכה שלנו מיוצרים בבתי חרושת הממוקמים הרחק במזרח. הפועלים העובדים בהם אינם אנגלים אלא סינים, ואולי אין הם שותים דווקא בירה, אבל תנאי העבודה שלהם אינם שונים כל-כך מאלה של הפרולטריון האנגלי במאה התשע-עשרה.

אפילו בארצות המערב לא נעלמו פועלי התעשייה כליל (בישראל, כרבע מן השכירים הם עובדי תעשייה, בינוי וכדומה). בקרב הגברים, שהם בדרך-כלל המפרנסים העיקריים, מגיע שיעורם לכשליש מן העובדים). יחד עם ציבור עובדי התעשייה יש למנות גם קבוצה קטנה של עובדים שכירים בחקלאות, וקבוצה גדולה מאוד של שכירים בענפי השירותים, שנסיונות העסקתם דומות לאלה של עובדי התעשייה: גם כאן קונים בעלי-הון את כוח-עבודתם של השכירים ורותמים אותם אל אמצעי הייצור שבבעלותם על מנת להפיק רווח. אכן, מנת חלקם של השכירים במערב (ובתעשייה יותר מאשר בחקלאות ובשירותים) טובה יותר משל אחיהם במזרח, וגם מזו של אבותיהם באנגליה של המאה התשע-עשרה, בין השאר בזכות דורות של מאבקי עובדים ומאבקים פוליטיים סוציאליסטיים, שקיבלו את השראתם מכתביו של מרקס.

וחשוב מכול: הקפיטליזם, אצל מרקס, אינו קשור במהותו לטכניקת-ייצור מסוימת, לתנאי עבודה מסויימים או לסוג זה או אחר של מוצרים. הקפיטליזם הוא "אופן-ייצור", ופירושו של זה בלשונו של מרקס אינו רק רמה מסוימת (ההולכת ומשתכללת תדיר) של "כוחות-ייצור", אלא גם "יחסי-ייצור", דהיינו: דפוס של יחסים חברתיים, אשר במסגרתם מתנהלים העבודה, הפקת התוצרים וחלוקתם. אכן, לפי מרקס, דפוס חברתי זה מותנה בתנאים החומריים, כלומר ב"כוחות הייצור" (כגון מקורות אנרגיה, טכנולוגיה וחומרי-גלם). אבל אם הופעתם של מקורות אנרגיה, טכנולוגיות וחומרי-גלם חדשים, אינה מחייבת שינוי עקרוני בדפוסים החברתיים של הייצור, אות הוא שיחסי-הייצור השוררים גמישים דיים כדי להכיל את הכוחות החדשים בתוכם, ואף לשאוב מהם יתר עצמה.

באופן-הייצור הקפיטליסטי, בני האדם מספקים את צרכיהם, ומחליפים ביניהם שירותים ומוצרים, מבעד למנגנון קנייה ומכירה של סחורות. כוח-העבודה האנושי גם הוא סחורה הנמכרת על-ידי בעליה (העובד) בשוק הסחורות. בעלי ההון קונים את כוח העבודה, "רותמים" אותו אל אמצעי הייצור שבבעלותם, ומפיקים ממנו ערך עודף (המושגים "ערך מוסף" ו"עודף ערך" הם שמות אחרים לדבר זה עצמו). הערך העודף נגרף לכיסו של בעל ההון בצורת רווח, והוא משתמש בו כדי לרכוש אמצעי ייצור נוספים ולרתום אליהם כוח-עבודה אנושי נוסף על מנת לייצר רווח נוסף וחוזר חלילה. הנה התנדפו להם מן התיאור שלנו מכונות הקיטור, עובדי הטווייה וחוטאי

הצמר, והמבנה התיאורטי פנוי כדי לקלוט אל תוכו מחשבים, עובדי היי-טק, מסכי פלאזמה וטלפונים סלולריים.

בכך לא אמרנו, כמובן, שהקפיטליזם בן ימינו זהה לקפיטליזם שהכיר מרקס, אלא רק שהוא **דומה לו במאפיינים חשובים**. האופן שבו החליפו המחשב את שולחן השרטוט, החשמל את הפחם ומעבדת ההיי-טק את אולם הייצור, היקפם של החילופין הללו והשלכותיהם, הלוא הם נושא לחקירה מדעית בפני עצמה. חקירה זו לא נמצאת כמובן ב"קפיטל". מרקס היה פילוסוף ומדען-חברה, לא מגיד עתידות או מנחש באוב. אבל את המתודה המחקרית שפיתח אפשר ליישם גם על המציאות בת זמננו, שאותה לא הכיר. נאמנות לרוח המרקסיזם אין פירושה להיתקע בעבר. יותר מכל הוגה אחר היה מרקס ער לדינמיות של המציאות המודרנית, ולחובתו של איש-המדע להתחקות אחרי דינמיות זו.

כיצד לקרוא את "הקפיטל"

צעד צעד, פרק אחר פרק, נפרש אופן-הייצור הקפיטליסטי בפני הקורא ב"קפיטל". זהו ספר שיש לקרוא בו לאט ומתוך אורך רוח. יש **להתמסר** לספר, לשיטה ולקצב שלו. מרקס פותח באנליזה של מושגים מופשטים: מושג "הסחורה" ומושגים אחרים הקשורים בו (כגון "ערך-שימוש", "ערך-חליפין" ו"ממון"). בהדרגה נכנסת ההיסטוריה של אירופה אל הטקסט, והדיון הולך ונעשה קונקרטי. לאורך החיבור כולו נע הדיון של מרקס בין האנליזה התיאורטית של המושגים הנחוצים להבנת הקפיטליזם, לבין תיאור היסטורי של התהוות הקפיטליזם במערב אירופה ובאנגליה. תנועה מתמדת זו מן האנליזה אל ההיסטוריה, מבלי שאחד הקטבים בא על חשבון האחר, היא מן ההישגים המתודיים החשובים של "הקפיטל", והקורא צריך לסגל עצמו אליה: ללא הניתוח המושגי נשאר התיאור ההיסטורי אוסף עובדות מתות ונטולות פשר. ללא התיאור ההיסטורי נשאר הניתוח המושגי מופשט והיפותטי. באחת מן הטיוטות לקפיטל הגדיר מרקס את המתודה שלו כ"עולה מן המופשט אל הקונקרטי"⁸.

חלק גדול מן המצאי האמפירי (העובדות הקונקרטיות) נתון בהערות השוליים המפורטות שהטקסט של מרקס עמוס בהן. יש חיבורים שבהם יכול הקורא לדלג על הערות השוליים מבלי שיחמיץ משהו חשוב. "הקפיטל" אינו אחד מהם. פעמים רבות, ההערות מרתקות ומחכימות לא פחות מן הטקסט הראשי, ומכל מקום הן עומדות כלפיו ביחס דיאלקטי: הוא נותן להן את הקשר הכללי, והן ממלאות אותו בתוכן קונקרטי עשיר ומוחשי.

מי שידפדף בספר בקדחתנות, בחיפוש אחר הפסקאות שבהן קורא מרקס להתקוממות, למרד ולמהפכה קומוניסטית, צפוי להתאכזב. המושגים "קומוניזם" ו"סוציאליזם" כמעט לא מוזכרים ב"קפיטל", וכלל לא נדונים בו (האחרון מופיע רק בשתי הערות שוליים, ובשתיהן בהקשר ביקורתי). ואשר ל"מהפכה" – בספר אזכורים של מהפכות לרוב, כגון המהפכה הצרפתית, המהפכה האמריקנית ומהפכות כלכליות וטכנולוגיות שונות, **אבל אין בו שום דיון במהפכה קומוניסטית**. החברה הקומוניסטית המיוחלת, זו העתידה להתהוות לאחר המהפכה, מוזכרת

⁸ Marx K. (1993), Grundrisse, London: Penguin Books, p. 101.

בכרך הראשון של "הקפיטל" במשפט אחד בלבד, וגם הוא בהערת שוליים שחשיבותה מוגבלת.⁹ בכמה מקומות בספר מרקס מגיע עד ספו של הקומוניזם המהפכני, כאשר הוא מסביר כיצד התפתחות הקפיטליזם מובילה מאליה להבשלת התנאים להפיכתו, אך לעולם אין הוא חוצה את הסף. את תורת המהפכה של מרקס יש לחפש בחיבוריו האחרים ולא ב"קפיטל".

מי שיחפש בספר תיאורים מזעזעים של זוועות הקפיטליזם וגינויים לאטימות לבם של הקפיטליסטים ייצא ברכוש גדול מעט יותר (בעיקר אם לא ידלג, כאמור, על הערות השוליים). אולם גם דבר זה אינו מעיקרו של "הקפיטל". מרקס עצמו טרח להבהיר זאת בפתיח-דבר שכתב לספר:

"ומלים מועטות כדי להוציא את האפשרות שיבינוני שלא-כהלכה. אין אני מצייר את קלסתר-פניהם של בעל-ההון ושל אדוני-הקרקע בצבעים ורודים כל-עיקר. אולם אין אנו עוסקים כאן באישים אלא כל שהם משמשים קטגוריות כלכליות בצורת אדם, כל שהם משמשים נושאים ליחסים מעמדיים מסוימים ולא אינטרסים מעמדיים מסוימים"¹⁰

הדרך הנכונה לגשת אל "הקפיטל" היא לצנון, לפחות לעת הקריאה, את הלהט-המהפכני ואת יקוד-הזעם המוסרי, ולצלול אל תוך המים הקרים של הניתוח המדעי, הכלכלי, ההיסטורי והסוציולוגי. אולם אין פירוש הדבר שאפשר להפריד, כפי שניסו אחדים לעשות, בין "מרקס המדען" ו"מרקס המהפכן": הרופא החוקר מחלה קשה לא יגיד שהבין אותה על בוריה בטרם עמד על כל היבטיה, ועל מכלול הנזקים שהיא גורמת לגוף האדם, **ובטרם חשף את הדרך לרפא אותה**. "הקפיטל" הוא אולי החיבור המהפכני ביותר של מרקס, דווקא משום שהוא "מדעני" כל-כך: הכרה רציולנית, מעמיקה וממצה של הקפיטליזם פירושה גם הכרת ההכרח והאפשרות להתגבר עליו.

דימוי המחלה שלעיל מציג רק פן אחד של הקפיטליזם על פי מרקס, והבנה אֶדְקָנְטִית של תורתו מחייבת להכיר את הקפיטליזם גם מצדו השני. אם הקפיטליזם הוא מחלה, הרי שהוא מחלה מיוחדת במינה: לא רק שהיא ניתנת לריפוי, **אלא שהיא בוראת בעצמה את האמצעים לריפוייה**. יתר-על-כן: הקפיטליזם יצר אפשרות ממשית לשחרור האנושות לא רק מן הקפיטליזם עצמו, אלא מכל דפוסי השעבוד, העמל, המחסור, ומן האנטגוניזם החברתי שיסודו במלחמת הקיום. כל אלה הן תופעות טרנס-היסטוריות, אשר ליוו את המין האנושי למן ראשית הציוויליזציה. על פי מרקס, הקפיטליזם המתועש יצר, לראשונה בהיסטוריה, את האפשרות להתגבר על התופעות הללו, משום שבפעלתנות חסרת-המנוח שלו, במאמץ המתמיד שלו לגילויים של כוחות-ייצור חדשים ולפיתוחם של צרכים אנושיים חדשים ומגוונים, הוא פיתח את מין האדם למדרגה תרבותית חדשה, וברא למען האנושות אפשרות לשפע חומרי בר-קיימא. בלשונו של הרברט מרקוזה [Marcuse] נאמר: נוצרה אפשרות לשיכוך מלחמת הקיום שבין האדם לבין הטבע, ולכן גם לשיכוך מלחמת הקיום שבין בני האדם לבין עצמם.

⁹ "מכאן, שבחברה קומוניסטית, יהא לו למנגנון-המכונות שטח-פעולה אחר לגמרי מזה הקיים בחברה הבורגנית" כאן, עמ' 321.

¹⁰ כאן, עמ' 5.

הקפיטליזם יצר אפשרות ריאלית לשחרור האנושות, אולם זוהי עדיין "רק" אפשרות. קוראים רבים של מרקס, מהם חסידים ומהם מתנגדים מובהקים שלו, פירשו אותו כמחזיק בתפיסה של דטרמיניזם היסטורי, על פיה תכני ההיסטוריה של העתיד ינבעו באופן הכרחי מתוך תנאי ההווה. לכאורה, מתוך חוקיו הפנימיים ובהתאמה לחוקים אלה חייב הקפיטליזם לבטל את עצמו ולהתחלף בסוציאליזם. דטרמיניזם כזה נראה כבלתי מתיישב עם המושגים "שחרור" ו"חירות". הוא גם מנוגד לפועלו המעשי של מרקס, שפעל כל חייו לארגונו של מעמד הפועלים, לפוליטיזציה שלו ולהפצת התודעה המהפכנית (כל אלה צעדים מיותרים לכאורה, אם אכן עתיד הקפיטליזם לברוא מתוך עצמו, בהכרח ובאופן סטיכי, את החברה החופשית הסוציאליסטית). ובכל זאת, אין להכחיש שהטון הדטרמיניסטי הבוטח אינו זר להגותו של מרקס, והוא מופיע גם ב"קפיטל", למשל בשורות הסיום של הפרק ה-24, שבמובן מסוים אפשר לראות בהן את שורות הסיום של החיבור כולו:¹¹

"... הייצור הקפיטליסטי מוליד, לפי כוח של תהליך-טבע, את שלילת עצמו. זוהי שלילת השלילה. זו אינה מחזירה את הקניין הפרטי ליושנו אלא מחזירה היא את הקניין האינדיווידואלי, על יסוד ההישג של התקופה הקפיטליסטית: של שיתוף-הפעולה והקניין המשותף באדמה ובאמצעי-הייצור שיוצרו בידי העבודה עצמה."¹²

קוראים אחרים של מרקס, רבים וכשרוניים, הפריכו במהלך המאה העשרים באופנים שונים את הפירוש שעל-פיו תורת מרקס היא סוג של דטרמיניזם חמור.¹³ רבים מהם גם הציעו הסברים משכנעים לנימה הכמו-דטרמיניסטית המופיעה לפעמים בדבריו. שאלות אלה הן בעלות חשיבות עליונה לתורת המהפכה של מרקס, אך כיוון שכאמור, תורת המהפכה אינה אחד מן הנושאים של "הקפיטל", אסתפק כאן בהצגת הרעיון הבא: אפשר שביטחוננו של מרקס בהגשמת הסוציאליזם אינו אלא ביטוי לאמונה בוטחת ברוח האדם, שאותה אימץ מרקס ממורשת הנאורות. אפשר, אם כן, שהמקום שבו נדמה לנו מרקס כמחזיק בדטרמיניזם חמור (כזה המתלווה, בדרך כלל, למטריאליזם מטאפיזי), הוא דווקא המקום שבו בא לידי ביטוי האידיאליזם שלו: בני האדם, כך גרס מרקס, לא יסכימו, לאורך זמן, להמשיך לחיות בכלוב, משעה שיובהר להם שסורגיו של הכלוב הם מעשה-ידיהם שלהם, ושבידיהם הדבר להיעשות בני-חורין. הם לא ישלימו לאורך זמן עם מגבלות כלאם, ואפילו יהא הכלוב שבו הם אסורים כלוב של זהב.¹⁴

ביקורת הקפיטליזם

¹¹ הפרק ה-24 הוא הפרק הלפני-אחרון של "הקפיטל", אולם הפרק ה-25 הוא מעין נספח החורג מבחינות מסויימות מן המתווה הכללי של החיבור.

¹² כאן, עמ' 630.

¹³ לאחרונה עשה זאת טרי איגלטון [Eagleton] בספרו "מדוע מרקס צדק":

Eagleton T. (2011), Why Marx Was Right, New Haven @ London: Yale University Press.

¹⁴ מרקס עצמו משתמש, בחיבורו המוקדם "עבודה שכירה והון" בביטוי "כבלים של זהב" בהקשר דומה. גם כאן נדמה כי ביסוד הדברים עומדת הנחה אשר אינה נאמרת במפורש, כי הפועלים לא יסכימו לשאת לאורך זמן את כבלי הזהב. ראו: מרקס ק. (1955), עבודה שכירה והון, בתוך: מרקס, אנגלס, כתבים נבחרים כרך א', מרחביה: הוצאת ספרית פועלים, עמ' 57.

"הקפיטל" אינו ספר מוסר. הוא גם אינו מדריך-למהפכנים או מניפסט סוציאליסטי. זהו ניתוח שיטתי של אופן-הייצור הקפיטליסטי, השואף להציב בפני הקורא תיאור מדעי אובייקטיבי של מהות הקפיטליזם ואופן התהוותו. ארנסט מנדל הגדיר היטב, ובתמציתיות מרשימה, את מה שהוא לב לבו של "הקפיטל":

"במרכז הכרך הראשון של 'הקפיטל' עומדת התגלית היסודית של מרקס: הבנת 'סודו' של הערך-העודף. קיימת סחורה אחת – כוח-העבודה – שערך-השימוש שלה בשביל הקפיטליסט הוא יכולתה לייצר ערך חדש גדול מערך-החליפין שלה עצמה. 'תהליך הייצור', שאותו מנתח מרקס בכרך הראשון הוא, איפוא, תהליך ייצורו של הערך-העודף".¹⁵

אפשר לומר, ולא יהיה הדבר רחוק מן האמת, שמאות העמודים של "הקפיטל" אינם אלא פיתוח, פירוש והסבר של ארבע השורות שלעיל. מטרתי בדברי הקדמה אלה היא לעודד את הקורא להתמודד עם הטקסט של מרקס, ולא להציע לו חלופה. לכן לא אנסה להציג כאן סיכום תמציתי של "הקפיטל". תמציות וסיכומים כאלה מצויים ממילא לרוב, בספרות הכתובה והאלקטרונית, וגם בשפה העברית. את הדברים הבאים אייחד דווקא למה שעולה מתוך הטקסט של "הקפיטל" **מבלי שיאמר בו במפורש**.

מי שיעקוב אחרי התיאור של מרקס, יגלה מחדש את הקפיטליזם, כאופן-ייצור רציונלי, דינמי, אדיר כוח, מעורר הערצה ומפלצתי. הקפיטליזם הוא רציונלי כל-כך, משום שיותר מכל אופן-ייצור שקדם לו בהיסטוריה הוא נקי מהשפעות זרות ומאשליות עצמיות. הוא מתנהל על פי חוקי החמורים, כשתכליתו האחת היא הפקת הרווח מן הייצור, והשקעתו מחדש בייצור לשם הפקת רווח נוסף. אל התכלית הזאת רתום כל מערך הייצור, הקנייה והמכירה. הקפיטליזם הוא דינמי כל-כך, משום שלשם הפקה מתמדת של רווחים, הוא חייב להתרחב כל הזמן, לכבוש לעצמו זירות גיאוגרפיות חדשות, שווקים חדשים, טכנולוגיות חדשות... להפוך לסחורה בעלת ערך-חליפין כל דבר שיש לו ערך-שימוש (או שאפשר לייחס לו ערך-שימוש). מכאן גם כוחו האדיר של הקפיטליזם: כל מה שנוצר בתוכו שב ובונה אותו מחדש. כשקוראים את "הקפיטל" (ובעצם, גם כשקוראים את "המניפסט הקומוניסטי" וכתבים אחרים של מרקס), קשה שלא להעריך את הקפיטליזם. מרקס היה ללא-ספק אחד ממעריציו. הוא העריך את הקפיטליזם כפי שמעריצים אויב. כפי שמעריצים מפלצת.

אופן-הייצור הקפיטליסטי הוא מפלצתי כשם שהוא רציונלי, דינמי ואדיר כוח, ומאותן סיבות עצמן. אם נגדיר "הומניזם", ברוח תורתו של עמנואל קנט [Kant], כעמדה הדורשת כי האדם (כל אדם) ייתפס כתכלית, ולעולם לא כאמצעי בלבד, הרי שהקפיטליזם הוא אנטי-הומניסטי: כמו כל דבר אחר עלי אדמות, גם בני האדם נתפסים בקפיטליזם כאמצעים להפקת רווח. הם נתפסים, מנקודת ראות קפיטליסטית, כ**חפצים**, או כפי שאומר זאת מרקס: "**עם קנייה זו שקנה בעל-ההון את כוח-העבודה, הרי צירף את העבודה גופה, חומר-תוסס חי זה, אל היסודות המתים,**

¹⁵ Mandel E. (1990), *Introduction to the Capital*, vol 1, in: Marx K., *Capital*, London: Penguin, p.33.

להתהוותה של התוצרת, שאף הם שייכים לו [...] תהליך-העבודה הוא תהליך המתרחש בין חפצים, שקנה בעל-ההון, בין חפצים השייכים לו.¹⁶

אלא שעלינו להיזהר מפני גלישה לדמוניזציה של הקפיטליזם, שתהיה עיוות חמור של תורת מרקס. בפרשנות העולם של מרקס אין שדים ומפלצות, לא אלוהים ולא שטן. יש בני אדם הפועלים בהיסטוריה, על-פי התנאים ההיסטוריים הנתונים של תקופתם, ושבים ומעצבים את התנאים הללו תוך שהם פועלים במסגרתם. החוקים של הקפיטליזם, וה"קפיטל" מסביר זאת היטב, אינם חוקים לוגיים וגם לא חוקי טבע. אלה הם חוקים היסטוריים, כלומר, חוקים המספקים תיאור כללי או עקרוני של מציאות מעשה ידי אדם. בני האדם הם שבראו את אופן-הייצור הקפיטליסטי והם שבוראים אותו ושוב ושוב מדי יום בכוח-עבודתם. אפשר שזהו הדבר המפלצתי ביותר בקפיטליזם: שוב ושוב, יום אחר יום, שעת עבודה אחר שעת עבודה, מייצרים בני האדם בעבודתם עודף-תוצר, ושוב ושוב, יום אחר יום, שעת עבודה אחר שעת עבודה, עודף התוצר הזה הופך לרווח, והרווח הופך להון המתייצב מול בני האדם, יוצריו, כסמכות שליטה ומפקדת (ובמינו, שבהם לגורמי-הון פרטיים יש די כוח כדי למוטט כלכלות לאומיות, הדבר נכון עשרת מונים יותר מכפי שהיה בזמנו של מרקס). בני-האדם, המקבלים את מרותו של ההון, נכנעים בפני מעשי-ידיהם. על כגון זה אמר הנביא ישעיהו: "לְמַעַשֵׁה יָדָיו יִשְׁתַּחֲוּ לְאִשֶּׁר עָשׂוּ אֲצַבְעֹתָיו".¹⁷

הקפיטליזם, כמושג מופשט, שולט בבני האדם מבעד לזהות הקונקרטיה שהוא לובש בדמותם של בעלי-הון (אותן "קטגוריות כלכליות בצורת אדם"). בחשבון אחרון, בעל-ההון הוא אדם פרטי ולו שתי ידיים, שתי רגליים וראש אחד, בערך כמו לכולנו. כל כוח שיש לקפיטליסט, מעבר לזה האצור בידיו ובראשו, הוא כוח חברתי; כלומר – זהו כוח שבני החברה יצרו והעבירו אל הקפיטליסט. כל קפיטליסט שולט בשכיריו באמצעות הכוח שהם עצמם מפקידים בידיו, ומעמד הקפיטליסטים שולט בחברה באמצעות הכוח החברתי הקולקטיבי. "הקפיטל" של מרקס קורא לנו להשתחרר מעבודת האליטים שלנו – לקחת אחריות מלאה על הכוחות החברתיים והכלכליים שאנו עצמנו מקורם, ולנהל את הכלכלה, כמו את יתר התחומים החברתיים, על-פי שיקול דעתנו ובהתאם לתכליות אנושיות שאותן נקבע במשותף. לא פחות, אבל גם לא יותר.

מרקס, הקפיטליזם והדמוקרטיה

בראשית ימיה של התיאוריה הפוליטית, ביוון העתיקה, הוצבו בפני האנושות שני מודלים של מדינה טובה. המודל הראשון הוא המדינה האידאלית של אפלטון, המתוארת בפירוט בחיבורו "הפוליטיאה". השני הוא הפוליס העקרונית הנדונה ב"פוליטיקה" של אריסטו, כהפשטה מדעית מן המצאי האמפירי של ערי-מדינה קונקרטיות. במדינה האידאלית של אפלטון, קומץ מלכים-פילוסופים, החולשים על דעת האידאות הנצחיות של "הטוב" ו"הצודק", פוסקים בכל דבר ועניין בשביל ההמונים, בני העם, המודרים מן הזירה הפוליטית. בפוליס העקרונית של אריסטו, לעומת

¹⁶ כאן, עמ' 149. בתרגום העברי של צבי וויסלבסקי כתוב "עצמים" ולא "חפצים", אולם המלה שמרקס משתמש בה במקור הגרמני היא Dinge, המתרגמת לאנגלית כ-Thing. לכן דומה שמוטב לקרוא בעברית "חפץ" או "דבר" במקום "עצם".
¹⁷ ישעיהו, ב', ח'

זאת, משתתפים האזרחים, כבני חורין, בתהליך קבלת החלטות מתמשך, ודנים ביחד, מתוך שיקול דעת, על המועיל והמזיק, הצודק והבלתי-צודק, הטוב והרע.

לאורך כל ההיסטוריה שעד כה, דימו לעצמן אליטות שליטות רבות שהן מגלמות את האוטופיה של אפלטון. כל קבוצת מיעוט שנכסה לעצמה את כוחם של הרבים ואת הסמכות לפסוק לרבים, סיפרה לעצמה שהיא משקפת בפסיקותיה את הצדק המוחלט. אבל תמיד היה זה אינטרס פרטיקולרי זה או אחר, שהתעטף בכסות אידאולוגית של "אמת אוניברסלית". מבחינה זו, כל המדינות בהיסטוריה הן בבואות קריקטוריות של מדינת המלכים-הפילוסופים של אפלטון, או שמא הייתה היא בבואה קריקטורית שלהן. אבל גם אידאל המדינה הטובה השני, זה של אריסטו, לא נעלם. המהפכה הצרפתית הגדולה נתנה לו לבוש חדש, בשלוש הסיסמאות שלה, "חירות, שוויון ואחוה". המהפכנים הצרפתים שבו והעלו על בימת ההיסטוריה את הרעיון, כי בני האדם יכולים למשול בעצמם, ולנהל את חייהם הציבוריים ביחד, כאנשים חופשיים, שווים זה לזה וסולידריים זה עם זה. בשנים הבאות קיבלה מערכת-העקרונות הזאת את השם "דמוקרטיה"¹⁸.

אבל על הדמוקרטיה נאסר, בעידן הקפיטליסטי, להיכנס אל תחומיה של הכלכלה. כאן שולטים עקרונות אחרים, שהם חשדניים הרבה יותר ביחסם לאדם ולחברה. אל להם, לבני האדם, לנסות לארגן במשותף, באופן סולידרי, אחראי ורציונלי, את תחומי הייצור וחלוקת התוצר, טוענת האידאולוגיה הליברלית, בת לווייתה של הכלכלה הקפיטליסטית. בתחום זה ראוי לכאורה שישררו פערי הכוח ולא השוויון, האינטרס הפרטי ולא הסולידריות, היד-הנעלמה ולא התכנון הרציונלי. בשנת 2003 ביקשה קבוצת עובדים במפעל "חיפה כימיקלים – דרום" שעל-יד דימונה להקים ועד עובדים במפעל. מנהלת המפעל אמרה להם אז דברים כפשוטם: **"כאן אין דמוקרטיה, כאן זה מפעל פרטי"**.¹⁹ בבלי דעת ביטאה אותה מנהלת את אחד ממאפייני היסוד של הקפיטליזם – את הסתירה האימננטית שבינו לבין הדמוקרטיה.

בחודשי הקיץ של שנת 2011, אלפי ישראלים גילו מחדש את הדמוקרטיה. הם גילו, שדמוקרטיה אין פירושה "איש הישר בעיניו יעשה", ושכל מקרה הביטוי "איש הישר בעיניו יעשה" (או בגרסתו העדכנית: "שכל אחד יעשה מה-בראש שלו") מסתיר מאחוריו את ההגבלות והסייגים הקשורים ביכולת הכלכלית של הפרט, במעמדו החברתי, בתנאים הסוציו-אקונומיים של סביבת מגוריו וכדומה. דמוקרטיה, במובנה האמתי, פירושה חיפוש משותף (לעתים קולני וסוער) אחרי האינטרס הציבורי ודאגה משותפת לטוב הכללי. גילוי מחדש זה של הדמוקרטיה, כמוהו כגילוי מחדש של מרקס.

מרקס קורא לנו להקים מחדש, ובעצם להקים באמת, לראשונה בהיסטוריה, את הפוליס העקרונית של אריסטו, ולהחיל אותה גם על חיינו הכלכליים: להחליט ביחד, באופן שיתופי

¹⁸ יש להדגיש, עם זאת, כי הסדר הפוליטי האידאלי בעיניו של אריסטו עצמו לא היה דמוקרטי, בוודאי לא במשמעות המודרנית של המושג. כשאני מייחס לאריסטו תפיסה "דמוקרטית" אני חוטא באנכרוניזם מודע. הפילוסופיה הפוליטית של אריסטו הייתה, כמובן מאליו, בת תקופתה, והאידאל המדיני שלו לא חרג אל מעבר לשלטון אריסטוקרטי של בעלי-רכוש, שמשולבים בו כמה אלמנטים של שיתוף הציבור הרחב בהחלטות. אולם, יסודות התפיסה הדמוקרטית, והצידוקים העקרוניים לדמוקרטיה נוכחים במפורש בכתבי אריסטו, בעיקר בפרקים הראשונים של חיבורו "הפוליטיקה": בתפיסת האדם של אריסטו, בתפיסת האזרחות ובתורת-המדינה שלו.

¹⁹ מאבק העובדים ב"חיפה כימיקלים – דרום" הונצח בסרט התעודה המאלף "שביתה", מאת היוצרים אסף סודרי ואמיר טאזינגר.

ורציונלי, מה לייצר וכמה לייצר, כיצד לחלק את המשימות ואת התוצרים ומה לעשות בעודף התוצר. משנתו של מרקס היא קריאה להגשמה אמיתית ומלאה של הדמוקרטיה. ככזו, היא גם קריאה להומניזציה של החברה האנושית. כאמור, קריאה זו אינה מופיעה במפורש ב"קפיטל". אך היא מופיעה (או לפחות אמורה להופיע) ברוחו של הקורא בספר זה, ככל שהוא יורד, בעקבות המחבר, לחקר אופן-הייצור הקפיטליסטי. בצדק כתבו עורכי המהדורה העברית הראשונה של הקפיטל ב"פתח דבר" שלהם אל הקורא העברי מלפני 65 שנה:

"הללו, שנשתחררו ממקסם 'האמתות הנצחיות' יתלוו אל מרקס – פרק אחרי פרק – בחקירתו הנאמנה של חיי העובד, אשתו וילדיו, בבית-החרושת ובבית-מגוריו, בהנְי ובחינוך ובתרבות, במלחמתו המקצועית והפוליטית. תוך כך ילמדו את תורת ההומניזם-למעשה, הומניזם מפוכח וביקורתי-מיסודו, שאין לו שם אחר אלא זה: הִמְרָקְסִיזְם הַלּוּחִים".²⁰

כיצד תיראה החברה האנושית לאחר ההומניזציה שלה? כיצד תתנהל דמוקרטיה אמיתית, וכיצד אפשר להגשים אותה בתנאים של חברת המונים, טכנולוגיה מתקדמת וכלכלה גלובלית? – על כך מרקס אינו משיב ב"קפיטל" וגם לא בשום חיבור אחר. מרקס לא העלה בדעתו למלא את תפקיד "המלך הפילוסוף" או ה"מהנדס החברתי" של חברת העתיד. הוא רק טען, וניסה להראות לנו, שאי-אפשר לכונן חברה חופשית כל עוד בני האדם משועבדים להון, ושעל מנת לבטל את השעבוד להון יש להעביר את אמצעי הייצור לניהול חברתי משותף. אגב, כשמרקס דיבר על ניהול חברתי משותף, הוא בוודאי לא התכוון לעריצות הבירוקרטית שהתעצבה במדינות הקומוניסטיות במהלך המאה העשרים (עצם המושג "מדינה קומוניסטית" נראה כסתירה פנימית כשמתבוננים בו מבעד לפריזמה מרקסיסטית). ברור שעריצות כזאת אינה מודל של דמוקרטיה השתתפותית פעילה, שעליה חשב מרקס. מכל המשטרים הפוליטיים והכלכליים אשר הוקמו בפועל במאה העשרים, דווקא מדינת-הרווחה האוניברסלית, ובעיקר כפי שעוצבה בארצות סקנדינביה, היא הדבר הקרוב ביותר למה שראה מרקס בחזונו. העובדה שאפילו בשבדיה, כעבור עשרות שנים של שלטון סוציאל-דמוקרטי רצוף, לא בוטלה הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור, ומכלול החיים החברתי והתרבותי לא "הושגב" לכדי איכות חדשה, אפשר שהיא מלמדת על הקושי להגשים "מרקסיזם בארץ אחת", ואפשר שהיא מלמדת גם על בעיות עקרוניות בתיאוריה של מרקס. מצד שני, ההישגים המרשימים של הסוציאל-דמוקרטיה בסקנדינביה מלמדים עד כמה רחוק אפשר להגיע, אף אם רק חלק מההון עובר לידיים ציבוריות.

אכן, בכתביו של מרקס מופיעה לפעמים בחטף דמותה של חברה חופשית הנבדלת מחברת זמננו באופן עמוק ורדיקלי עוד יותר: חברה שבה בוטל לחלוטין הרכוש (ולא רק הפך מרכוש פרטי לרכוש ציבורי); חברה שבה נמחק הפער שבין עבודה לפנאי, והעבודה הפכה מעמל ליצירה; חברה שהתגברה באופן מלא על האנטגוניזם שבין הפרט לכלל ובין הפרטים לבין עצמם (או לפחות על ההיבטים הכלכליים של אנטגוניזם זה); חברה בלי פוליטיקה מנוכרת. נוכל לכנות דמות-חברה זו בשם "האוטופיה של מרקס". היא עולה, או נרמזת, מכמה פסקאות ב"כתבי-היד הכלכליים-פילוסופיים" של שנת 1844, משורות הסיום של הפרק השני ב"המניפסט הקומוניסטי", מכמה מן

²⁰ הציטוט לקוח מן ההקדמה למהדורה העברית הראשונה של הקפיטל (עמ' 13*), אשר לא הודפסה שוב במהדורה זו.

ההערות הביקורתיות שכתב מרקס על "תכנית גותהא" ב-1875 ואולי גם ממקומות בודדים אחרים. ב"קפיטל" אין היא מופיעה כלל. לדעתי, אין זאת משום שמחבר ה"קפיטל", מרקס איש מדע-הכלכלה, התכחש בחיבור זה למרקס המהפכן-האוטופיסט והתנכר לו. אולם אין תכליתו של "הקפיטל" לשרטט את אופק האפשרויות האוטופיות של חברה אנושית חופשית, אלא להצביע על יסודותיה של חברה זו. והיסודות נמצאים בביטול הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור.

בשנת 1893, עשר שנים אחרי מותו של מרקס ו-26 שנים אחרי פרסום "הקפיטל", נשאל פרידריך אנגלס, בריאיון עם כתב ה"לה פיגרו" הצרפתי, מה היא המטרה הסופית של הסוציאליסטים בגרמניה. אנגלס הסתכל בפתב בשתיקה במשך כמה רגעים ואז אמר:

"אבל הרי אין לנו מטרה סופית. אנחנו אבולוציוניסטים. אין לנו כל כוונה להכתיב לאנושות חוקים סופיים. דעות קדומות באשר לפרטים של הסדר החברתי בחברת העתיד? לא תמצא כל זכר לכך אצלנו. אנחנו [הסוציאליסטים] נבוא על סיפוקנו כשנעביר את אמצעי הייצור לידי הקהילה".²¹

דברים אלה של אנגלס אינם בגדר הצטנעות רטורית, או ביטוי לטקטיקה פוליטית מינימליסטית. הם מבטאים ראייה חודרת ומפוכחת של מהות המרקסיזם. מרקס ותלמידיו (לסוגיהם ולזרמיהם) יהיו מרוצים כשיצליחו בהעברת אמצעי הייצור מידיהם של בעלי-הון פרטיים להחזקה חברתית וניהול חברתי משותף, דמוקרטי ורציונלי. מי שהיעד הזה נשמע לו ארצי מדי – יישב ויקרא ב"קפיטל", וילמד ממנו על אודות הקשר שבין הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור לבין שעבוד האדם. מי שהיעד נשמע לו קל מדי להשגה – ייזכר בעלילת מאה וחמישים השנים האחרונות, יתבונן במציאות שסביבו (בישראל או בכל מקום אחר על פני כדור הארץ), ויבין עד כמה קשה היא הדרך, ועד כמה ארוכה היא.

²¹ *Le Figaro*, May 13, 1893